

Vrzeli osemdesetih: ČKZ brez homoerotičnega naboja

»Evo, očitno je šla tudi Juga, tako kot stara Grčija, v franže prav po zaslugi homoseksualcev. Sori, pomladniki«.

Max Modic¹

Na mestu, kjer je leta 1984 stal *Dom mladih Šiškarjev*, na Vodnikovi 141 v Ljubljani, in kjer je leta 1984 živel legendarni *disco FV* in tudi prvi *Gay disko* v vsej vzhodni Evropi, se leta 2008 bohota *Cerkev Jezusa Kristusa*.

¹ Spolne prakse pod udari zakona. Mladina števil. 5, 3. 2. 2004.

Sredi osemdesetih let, ko so bila *nova družbena gibanja* na zmagoslavnem pohodu, se ne bi moglo zgoditi to, kar se lahko zgodi dandanes – da bi *Galerija Škuc*, tedaj domicil homoseksualnih kultur, zavrnila razstavo »*And Then He Was A She*« britanske slikarke Sadie Lee, serijo oljnih portretov Holly Woodlawn, legende svetovne boemije, Warholove super-zvezde, tudi junakinje komada »*Walk On The Wild Side*« Lou Reeda. Ne, danes, leta 2008, je *Galerija Škuc* zavrnila razstavo zaradi »*konceptualnih razlogov*«. Morda bi morali tudi njo porušiti in tudi tam postaviti kakšen sakralni objekt?

Pod drobnogledom

Pričujoče vrednotenje, kritična aktualizacija treh letnikov *Časopisa za kritiko znanosti*, in sicer 1983, 1984 in 1985, je pogled v zgodovino časopisa, ki je celih petintrideset let neutrudno oblikoval analitsko-teoretsko perspektivo in prepoznavno intelektualno držo. Pogled nazaj je pogled iz časovne distance, listanje po več kot četrstoletja starih zapisih, ki obenem odstira tudi duha tedanjega, danes se zdi, karizmatičnega časa.

Letniki, izdani med letoma 1983 in 1985, zajemajo trideset števil, in sicer: števil. 55–56/1983; števil. 57/1983; števil. 58–59/1983; števil. 60/1983; števil. 61/1983; števil. 62–63/1983; števil. 64–65/1984 (Struktura znanstvene paradigme in razvoj znanosti); števil. 66/1984; števil. 67/1984; števil. 68/1984; števil. 69–70/1984; števil. 71–72/1984 (Religija in osvoboditev); števil. 73–74/1985; števil. 75–76/1985 (Clausewitz); števil. 77–78/1985 (Logika in zgodovina); števil. 79–80/1985; števil. 81–82/1985; števil. 83–84/1985. Med njimi je enajst dvojnih števil in štiri tematske.

Vse tri letnike ČKZ sta izdali *Univerzitetni konferenci ZSMS Maribor* in *ZSMS Ljubljana*. Revijo sta sofinancirali *Kulturna skupnost Slovenije* in *Raziskovalna skupnost Slovenije*. Kot naslov oziroma sedež uredništva se izmenično navajata Trg osvoboditve 1 v Ljubljani in Kersnikova 4 v Ljubljani. Po sklepu Republiškega sekretariata za prosveto in kulturo (štev. 421-1/74, z dne 14.3.1974) je bila revija oproščena temeljnega davka od prometa proizvodov.

Kot uredniki in urednice so v tistem času delovali Milan Balažič, Igor Bavčar, Vekoslav Grmič, Peter Gruden, Vlasta Jalušič, Janez Janša, Srečo Kirn, Andrej Klemenc, Bojan Korsika, Bogomir Kovač, Lev Kreft, Erna Krašovec, Mitja Maruško, Ranko Novak, Igor Omerza, Rudi Podgornik, Diana Sivec, Leo Šešerko, Nada Špolar-Kirn, Peter Wieser, Samo Škrbec, Siniša Zarič, Pavle Zgaga in Janko Zlodre.

Številke 55-56/1983, 58-59/1983 in 69-70/1984 imajo enega glavnega in odgovornega urednika, in sicer Lea Šešerka, preostale številke so prakticirale delitev uredniške funkcije na odgovornega urednika Sreča Kirna in glavnega urednika Lea Šešerka. Grafični urednik je do leta 1985 Ranko Novak, tehnični urednik je vseskozi Janko Zlodre. Lektor je Miha Bergant.

Izdajateljski svet revije so sestavljali Andrej Kirn, Tomaž Krašovec, Zdravko Kravanja, Franci Pivec, Rudi Podgornik, Marjan Pungartnik in Ivo Soče, Vika Potočnik, Branko Gregorčič, Ciril Baškovič, Igor Bavčar, Srečo Kirn in Igor Omerza. Predsednik izdajateljskega sveta je bil Franci Pivec, nato pa Andrej Kirn (od štev. 81-82/1985).

V opazovanem okviru so bila objavljena besedila pod naslednjimi imeni: Theodor W. Adorno, Gertrud Alexander, Igor Bavčar, Milan Balažič, Ciril Baškovič, Anton Bebler, Johannes Berger, Ivan Bernik, Aleksander A. Bogdanov, Biljana Brankovič, Tom Clark, Carl von Clausewitz, Božidar Debeljak, Jože Dežman, Andrej Drapal, Franček Drenovec, Dragiša Đukić, Friderich Engels, Aleš Erjavec, Barbara Ehrenreich, Deidre English, Ivo Fabinc, Paul Fayerabend, Franc Friškovec, Pierre Fougeyrolles, Slavko Gaber, Pavel Gantar, Vesna Godina, Matevž Grenko, Vekoslav Grmič, Georg Grosz, Peter Gruden, Julian Gumperz, Shaun Hargreaves Heap, John Heartfield, Slavko Hozjan, Tine Hribar, Iztok Ilich, Hizvi Islani, Makoto Itoh, Vlasta Jalušič, Janez Janša, Božo Jezernik, Valentin Jež, Martin Jurjevič, Staško Južnič, Peter Kampmeier, Milan Kangrga, Paul Kellerman, Platon A. Keržencev, Andrej Kirn, Srečo Kirn, Ciril Klajnšček, Andrej Klemenc, M. Knapova, Lev Kreft, Adalbert Krims, Bojan Korsika, Drago Kos, Bogomir Kovač, Brane Kovič, Maja Košak, Thomas Kuhn, Imre Lakatos, Cene Logar, Janko Lubej, Yvette Lucas, Ernest Mandel, Mitja Maruško, Paul Mattick, Branko Medojevič, Matko Meštrovič, Valter Motaln, Kevin McKean, Srna Mandič, Karl Marx, Polona Matjan, Zlatko Mihaljčič, Zdravko Milharčič, Lepa Mladenović, Fergus Murray, J. Justice Nagle, Igor Omerza, Milovan Pavlovič, Zoran Pavlovič, Borut Pihler, Dušan Pirec, Franci Pivec, Andrej Pogačnik, Sigrid Pohl, Karl R. Popper, Matjaž Potrč, Tanja Rener, Wolfgang Rudig, Richard A. Shaefer, Martin Spence, Jadwiga Staniszkis, Wolfgang Stegmüller, Janez Strehovec, Leo Šešerko, Samo Škrbec, Christof Šubik, Turgut Taylan, August Thalheimer, Cvetka Tóth, Andrej Ule, Nikolas Valtikos, Liljana Veguti, Lucijan Vuga, Lore Weber-Voigt, Karl A. Wittfogel, Erich Wulff, Darij Zadnikar, Siniša Zarič, Pavle Zgaga, Janko Zlodre in Boško Živković.

Seznam zajema tudi avtorje in avtorice ponatisov, ki so v izvirniku izhajali v *Neue Rhenische Zeitung* (1848-1849), *Der Gegner* (1920), *Die Rote Fahne* (1928) in *Književnosti* (1934).

Vpogled v spolno statistiko uredniške in avtorske ekipe kaže, da je bila sestava izdajateljskega sveta in uredništva v obravnavanem okviru skoraj v celoti moškega spola. Izdajateljski svet sestoji v celoti iz moških, medtem ko so bile v uredništvu izmenično zastopane štiri urednice

(ali dobrih 16 odstotkov žensk, od tega Vlasta Jalušič le v eni številki). Še slabša je spolna sestava avtorjev in avtoric prispevkov obravnavanega segmenta ČKZ. Med skupno 118 pisci, vključno s ponatisi in prevodi, je le 13 odstotkov žensk. Na vodilnih položajih uredništva, torej v funkciji predsednika izdajateljskega sveta ter na mestu odgovornega in glavnega urednika so bili vseskozi izključno moški. Zanimivo je, da so bile z redkimi izjemami skoraj vse prevajalke ženske.²

² Lučka Sašek Balzanti, Metoda Cevc, Mojca Dobnikar, Zlata Gorenc, Vlasta Jalušič, Verena Karuze, Vesna Kondrič, Alenka Novak, Breda Omerza, Vika Premrl, Jana Unuk, Marina Urbas, Elen Uršič-Šegota in druge.

³ Kot začetek gejevskega gibanja štejem *Magnus* festival (april 1984), kot zagon novega vala feminizma pa otvoritveno dejanje skupine *Lilit* (marec 1985).

⁴ Nataša Velikonja, Homoseksualnost in politika. Časopis za kritiko znanosti štev. 177, 1995, 86–87.

⁵ Nataša Velikonja, 1995.

Dosje osemdeseta – nova družbena gibanja

Tukajšnja počastitev jubileja *Časopisa za kritiko znanosti*, mejnikov prehojene poti z bogato bero neprecenljivih prispevkov k publicistični in teoretični razgibanosti ter ostrini v kontekstu razrahljanega socializma v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, je bila motivirana z vidika zgodovinske aktualizacije njegove intelektualne produkcije, njegove radikalne kritične pozicije ter njegove družbene, akademske in teoretične opozicije.

Trije letniki ČKZ niso bili opazovani s splošnega, temveč s partikularnega vidika o *novih družbenih gibanjih* kot tistem družbenem fenomenu, ki je najbolj vitalno zaznamoval okostenelo sistemsko in mentalitetno strukturo v osemdesetih letih v Sloveniji.

Časovni kriterij izbire – letniki od leta 1983 do 1985 – ni naključen, saj me zanima ravno tisti segment izhajanja ČKZ, ki sovпада s porajanjem gejevskega in lezbičnega gibanja v Sloveniji in Jugoslaviji. Retrospektiva se razgrinja skozi sledenje morebitnim vsebinskim konotacijam in težiščem v tem pogledu in v tem časovnem preseku ter vrsti in stopnji refleksije prav tega družbenega momenta. Moja želja je bila zaslediti morebitne intelektualne refleksije ČKZ na ta v tedanjem družbenem kontekstu zelo odmeven, politično škandalozen in v marsičem zelo konflikten pojav. To je bil hkrati tudi čas oblikovanja nič manj odmevnega novega vala feminističnega gibanja v Sloveniji, ki je leto dni zamujalo za gejevskim.³ Zato sem pod drobnogled vzela tudi odziv uredniške politike ČKZ na tedaj zelo aktualno dogajanje na področju feminizma, ženskega gibanja in ženskih študij.

Eksplozija alternative in *novih družbenih gibanj* na Vzhodu je pomenila vznik vzporednih linij civilnih pobud, ki jih rigidni vladajoči sistem ni mogel pogoltniti in zanje ni imel uspešne obrambne strategije.⁴ Civilna družba je učila oblast prepoznavati razlike, javnost pa je zapolnjevala z novimi vsebinami, novimi zornimi koti. Prav to je bil način legitimiranja *novih družbenih gibanj*: alternativa je dobesedno izmišljala samo sebe in s tem zavzemala prostor. Spekter izbir je širila z novim besednjakom, novimi prostori, novimi modeli bivanja, življenjskimi stili in kulturami, od politike pa je zahtevala celovito rekonstrukcijo sistemske mreže. Znotraj diferenciranih diskurzov na novem *obzorju civilnih svoboščin*⁵ so v osemdesetih v Sloveniji vzniknili različna gibanja, od ekološkega in mirovniškega ter duhovnega do feminističnega ter gejevskega in lezbičnega.

Nova družbena gibanja so vprašanja osebnega in zasebnega postavila na platformo javnega. Medtem ko je oblast pred tem diktirala, kaj je dopustno v javni sferi in kaj ne, so zdaj sami akterji nedopustnega tisti, ki postavljajo točke svojega programa, premikajo meje javnega diskurza in politično oblast stiskajo v kot. Homoseksualci so bili disidentske politične identitete, notranji sovražnik, a tudi »moralno nečiste« identitete, saj jih je dolgo tako kategorizirala tudi

⁶ Vlasta Jalušič, Kako smo hodile v feministično gimnazijo. Ljubljana 2002.

⁷ Ljubo Bavcon in Peter Kobe, Kazenski zakonik s pojasnili in sodno prakso, UL SRS, Ljubljana 1970. Lezbištvo ni bilo zakonsko regulirano.

⁸ Ljubo Bavcon, Vprašanje nove jugoslovanske kazenske zakonodaje. Pravnik let. 29/1–3, 1974, 31.

⁹ Ljubo Bavcon, Obrazložitev osnutka Kazenskega zakona SR Slovenije. Ljubljana 1975.

¹⁰ Ljubo Bavcon in Peter Kobe, 1970; Ljubo Bavcon, 1975.

zakonodaja. A nemoralna kategorija so ostali tudi po dekriminaciji – stigmatiziranost, družbena distanca in homofobija so v Sloveniji stalnica vse do danes.

Nova družbena gibanja, sprožena kot reakcija na akutno sistemsko disfunkcionalnost, se organizirajo okrog konkretnih življenjskih situacij posameznikov in skupin, ne pa okrog doktrinarnih političnih programov ali oblastniških frakcij. Zavzamejo avtonomne družbene prostore, znotraj katerih je mogoče svobodno združevanje, javno življenje, opredeljevanje in ustvarjanje zunaj režima državnega nadzora in regulacije, zunaj državnih sankcij. Subkulturalna in alternativna gibanja niso težila k oblasti, temveč so oblast omejevala. Prinesla so razpad starega sistema in vzpostavila nov javni prostor, novo senzibilnost, nove taktike poli-

tičnega delovanja, redefinirala so razmerja med intimnim, zasebnim in javnim ter spodbudila razprave o legitimnosti diferenciranih identitet.⁶

Vsebinska poudarka sta torej gejevsko in feministično gibanje. Skratka, zanimalo me je, kako se je inteligenca, zbrana okrog Časopisa za kritiko znanosti, odzvala na teorijo in prakso emancipacijskih gibanj seksualnih manjšin in žensk.

1984 – gejevsko gibanje

Pogoj za začetek razvoja organiziranega družbenega gibanja za pravice homoseksualcev leta 1984 je bila dekriminacija homoseksualnosti v kazenski zakonodaji *Socialistične republike Slovenije*, ki se je zgodila v okviru zvezne reforme sodstva *SFRJ*. Moška homoseksualnost je bila namreč po *Kazenskem zakonu SFR Jugoslavije* predmet kriminalnega pregona.⁷ Drugi odstavek 186. člena je določal, da se »protinaravno nečistovanje med osebami moškega spola kaznuje s kaznijo z zaporem do enega leta«.

Leta 1974 je bilo z ustavnim zakonom za izvedbo ustave *SFRJ* določeno, da mora biti sprejet zvezni kazenski zakon, hkrati pa morajo biti uveljavljeni republiški in pokrajinski kazenski zakoni. To je pomenilo prehod z enotne kazenske zakonodaje na sistem razdeljene zakonodajne pristojnosti med federacijo in republikami ter pokrajinama.⁸ Z reformo zakonodaje in s prenosom oblasti s federalnega vrha na republiške in pokrajinske je torej bil opuščen *Kazenski zakonik SFRJ*.

V sedemdesetih letih je bilo mogoče zaslediti strokovne pomisleke glede prepovedi homoseksualnosti. Nanje je od začetka sedemdesetih opozarjal zlasti profesor prava *Univerze v Ljubljani* Ljubo Bavcon, ki je *Komisijo za sprejem kazenskega zakona* pozval k dekriminaciji homoseksualnosti.⁹ V komentarju spornega 186. člena je med drugim zapisal, da je dekriminacija moške homoseksualnosti že dolgo aktualna, ne le zato, ker tega dejanja v praksi že dolgo ne preganjajo, temveč tudi iz načelnih razlogov. Bavcon piše, da lahko sporazumne spolne odnose med osebami istega spola ocenjujemo negativno s stališča morale ali estetike, vendar pa ni dvoma, da po sodobnih pojmovanjih ne more biti v njih ničesar kriminalnega. Takšno ravnanje preide v kriminalno cono šele ob nasilju, zlorabi, grožnji, izsiljevanju in podobno. Poudarja tudi, da sporazumni homoseksualni odnosi med odraslimi osebami v večini evropskih držav niso več predmet kazenskega pregona.¹⁰ Skupščina *SR Slovenije* je 26. maja 1977 sprejela

nov kazenski zakonik¹¹ in tako prva v Jugoslaviji dekriminalizirala homoseksualne stike med moškimi, kar so strokovni krogi tedaj označili kot »zgodovinski dogodek za Slovence«.

Ne glede na zakonski status je moralni kodeks socializma obravnaval homoseksualnost kot patološko stanje in skrajno obliko zahodnjaške dekadence. Na seznamih boja proti notranjemu sovražniku so bile poleg homoseksualnosti še druge »deviantne prakse« in »spolne perversije«: pornografija, sadizem, mazohizem, nekrofilija, gerontofilija, vojerizem, ekshibicionizem, ekuterizem, sodomija ipd. »*Kljub temu, da je homoseksualnost legalizirana, prihaja v praksi do zelo perečih problemov, ki jih občutijo homoseksualci na lastni koži. Še vedno ostajajo moralno oporečni,*« je leta 1984 pisala *Mladina*.¹² V osemdesetih letih so bile značilne homofobne oznake slovenskih politikov: te so jugoslovanski mediji radi razglašali za »pedre«. ¹³ Srbski moralistični tisk se še leta 1987 zgraža nad trinajst let starim predlogom za dekriminalizacijo pornografije, o katerem pravi, da ni naključje, da je prišel ravno iz Slovenije, ki tudi sicer dovoljuje »*protinaravno nečistovanje*« med moškimi, obregne pa se tudi ob »*najnovjši primer prvega in edinega glasila homoseksualcev v Jugoslaviji*« *Gayzine*, diskoteko *K4*, klub *Lilit* in klub lezbijk.¹⁴

Do homoseksualnosti skrajno neprijazna družbena klima se je omehčala šele v objemu novih *družbenih gibanj* v osemdesetih, ki so pomenila prodor punkerskih in drugih alternativnih subkultur, vključno z gejevsko in lezbično subkulturo ter feminizmom, v območje javnega. Pred tem so seksualne in spolno-identitetne manjšine vstopale v javni diskurz zgolj naključno v prevodih in drugih objavah od sedemdesetih let naprej.¹⁵

Osmega decembra 1984 je bila pri *Škuc-Forumu* uradno ustanovljena gejevska sekcija *Magnus*.¹⁶ Za platformo so si zadali kultiviranje javnega interesa za drugačnost. Že prej, aprila 1984, je v Ljubljani potekal prvi Festival *Magnus* z naslovom »Homoseksualnost in kultura«. ¹⁷ Organizator festivala z bogatim enotedenskim kulturnim in političnim programom so bili *Škuc-Forum* oziroma Bogdan Lešnik, Aldo Ivančič, Marina Gržinič, Barbara Borčič, Neven Korda, Zemira Alajbegović in drugi. V sklopu festivala je v zavidljivi nakladi 600 izvodov izšla posebna številka revije *Viks*.¹⁸ V zgodovinskem uvodniku z naslovom »*Pač, so razlogi za vznemirjenje*« je Bogdan Lešnik zapisal, da tematska številka spremlja in dopolnjuje večmedijski projekt, ki pomeni določen presek homoseksualne subkulture, in to predvsem tistega njenega dela, ki se organizira zato, da bi ta subkultura prešla iz zasebnosti v javnost.¹⁹ Številka je obravnavala različna – s tedanjega vidika gotovo šokantna – vprašanja gejevske subkulture, od seksa (»Seks je zame oblika komunikacije, užitek, a vsi totalitarni režimi in posamezniki so bili zmeraj proti svobodi komunikacije, ker takrat oslabi kontrola

¹¹ Kazenski zakon SR Slovenije, Uradni list SRS, Ljubljana 1977.

¹² Ida Renar, Magnus: kultura in homoseksualnost. *Mladina*, 10. 5. 1984.

¹³ Npr. predsednik republike *SZDL* Jože Smole je bil označen kot »*zagovornik pedrov*«. Še danes je v srbski popularni kulturi živ lik Slovenca – pedra: v humorističnem programu »*Kursadžije*« *TV Pink*, kjer nastopajo predstavniki vseh nekdanjih republik in pokrajin, je lik Slovenca homoseksualen (Janez Drno) in poimenovan po pokojnem premierju Janezu Drnovšku.

¹⁴ Ljubomir Prelič, Pornografija: porok ili kriminal, Beograd 1987, str. 185.

¹⁵ Primož Žagar, Dolg pogovor s homoseksualcem, *Problemi* 108, 1971; Primož Žagar, Drugi del pogovora s homoseksualcem, *Problemi* 111–112, 1972; J. Lorenci, Sodnik vrhovnega sodišča SRS Janez Šinkovec o homoseksualnosti, *ITD* 12. 2. 1974; Janko Lorenci, Beg pred žensko? *ITD*, 5. 3. 1974; Bernarda Rakovec, Moška ljubezen, svobodna ljubezen. *ITD*, 14. 4. 1977; Rosetta Brooks, Stilizirana brutalnost. Galerija Škuc, izdaja št. 1, 1981; Samohodništvo lezbijk. Ljubezen, ki mora ostati skrita, *Jana* št. 45, 11. 11. 1981; Paul Veyne, Homoseksualnost v Rimu. *Problemi* 6–8, 1983; Rudolf Holzer, »Kdo je ta človek«: Ob filmu *Vaba*. *Problemi* 6–8, 1983; Andreas Spengler, Sadomazohisti in njihove subkulture. *Viks* št. 1, 1983.

¹⁶ Zbornik 20 let gejevskega in lezbičnega gibanja (uredila Nataša Velikonja). Ljubljana 2004.

¹⁷ Festival se je odvijal med 23. in 29. aprilom 1984 v Galeriji Škuc, Discu FV, Kinu Škuc-Križanke in na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

¹⁸ *Viks* št. 2. Homoseksualnost in kultura. Ljubljana 1984.

¹⁹ Bogdan Lešnik, Pač, so razlogi za vznemirjenje. *Viks* št. 2, 1994, str. 4.

²⁰ If I die I die. Viks šte. 2, 1984, str. 10.

²¹ Zbornik 20 let, 2004, str. 15.

²² Politika Ekspres, 6. 4. 1987.

²³ Vlasta Jalušič, »Nove demokracije« in »ženske študije«. V: Od ženskih študij k feministični teoriji (uredila Eva Bahovec). Posebna številka ČKZ, Ljubljana 1993, str. 113.

²⁴ Med njenimi članicami so bile Srna Mandič, Mirjana Ule, Polona Sepe, Mojca Dobnikar, Vlasta Jalušič, Tanja Rener, Darka Podmenik, Diana Sivec, Manca Košir, Milica Antić, Marcela Debatistič, Alenka Suhadolnik, Erika Schauer idr. (Jalušič, 1993, str. 32).

²⁵ Mojca Dobnikar, Zgodovina ženskih skupin (1984–2000). <http://www.društvo-sos.si/branje/zgodovina.htm>; Vlasta Jalušič, 1993, 31.

²⁶ Mladina, 7. 3. 1985.

²⁷ Npr. v rubriki Rolanje po sceni v tedniku Mladina leta 1985.

²⁸ Mojca Dobnikar, Klub Lilith. Mladina, 23. 3. 1985.

državnega aparata nad posameznikom,« so pisali v *Viksu*)²⁰ do aida, sadomazohizma in analize homoseksualnosti pod realnim socializmom, predstavila je projekt *Magnus* ter bogat program *Galerije Škuc*, ki je, zahvaljujoč subkulturni naravnosti tedanje kustosinje Marine Gržinič, zagotavljal pomembno mesto na novo nastalemu gejevskemu gibanju. Redni sobotni večeri *Magnus Gay Club* v klubu *Disco FV* na Kersnikovi 4 v Ljubljani so bili edino organizirano družabno življenje gejev ne samo v Jugoslaviji, temveč v vseh socialističnih državah, obiskovalci so prihajali iz Hrvaške, Srbije, Italije, Avstrije.

Že naslednje leto je začel izhajati samostojni gejevski časopis *Gayzine*, festival *Magnus* pa se je nadaljeval vse do leta 1987, ko so ga *SZDL* in mestne oblasti prepovedale – zaradi domnevne nevarnosti, da bi se v Ljubljani sešle »rizične skupine iz vse Evrope«, kar bi pomenilo »resno nevarnost zaradi širjenja aida«. ²¹ Beograjska *Politika* je ob neuspelem festivalu *Magnus* zapisala: »Ljubljana ni gostiteljica umazanega festivala ... provokacija ni uspela.« ²² Gejevska sekcija *Magnus* danes še vedno deluje pri društvu *Škuc*.

1985 – feministično gibanje

Prve ženske in feministične skupine novega vala feminizma v Sloveniji so nastale sredi osemdesetih let. Še v zgodnjih osemdesetih je bila iz ideoloških razlogov zasežena priloga *Naše žene*, v kateri so bili objavljeni povzetki nekaterih besedil predvojnih feministk. ²³ Šestega decembra 1984 je začela delovati *Ženska sekcija pri Sociološkem društvu* v Ljubljani. ²⁴ Ta velja kot prvi avtonomni ženski prostor, ki se je tudi javno deklariral kot tak. ²⁵ *Ženska sekcija* je bila skupina za medsebojno ozaveščanje in podporo, tu so potekali prvi pogovori o osebnih izkušnjah žensk. Ključen nadaljnji korak *Ženske sekcije* je bila objava priloge »*Pogledi*« v reviji *Mladina* ob 8. marcu 1985. ²⁶

V okviru *Ženske sekcije* je nastala ideja o ustanovitvi aktivistične feministične skupine *Lilit* v okviru *Škuc-Foruma*, ki se je nato formalno ustanovila 14. maja 1985. Prvi večer *Lilit* je bil že 3. aprila 1985 v klubu *K4*: z razpravo o ženski seksualnosti je pomenil »*radikalni rez – vzpostavil je prvi popolnoma javen ženski prostor*«. Prvega večera se je udeležilo več kot 250 žensk, kar je zelo veliko – še zlasti če to primerjamo z današnjimi razmerami. Razprava je globoko zarezala v medijski diskurz, ki je še dolgo zatem premleval seksistične pripombe o vaginalnih in klitoralnih orgazmih. ²⁷ Zanimivo pa je, da v medijski objavi ob odprtju kluba *Lilit*, ob opisu in predstavitvi dejavnosti, ni bila niti enkrat samkrat uporabljena beseda feminizem. ²⁸

V naslednjih treh letih je *Lilit* organizirala vrsto diskusijskih večerov v *K4* in *Galeriji Škuc* o tedaj nezaželenih ali celo tabuiziranih temah, kot so ženska seksualnost, nevidno delo žensk, lezbištvo, pornografija, abortus, zdravje in reproduktivno zdravje žensk, podobe žensk v reklamni industriji, vojaški rok za ženske, mirovništvo ipd. Poleg javnih razprav je *Lilit* organizirala tudi družabna srečanja samo za ženske v klubu *K4*. Odzivi javnosti, tudi alternativne scene, so

bili polni besa – tudi zato, ker moškim vstop na večere *Lilit* ni bil dovoljen.²⁹ Svojo dejavnost so lilitke oglaševale z vpadljivimi črno-rumenimi plakati, ki so preplavili središče Ljubljane.³⁰

V okviru *Lilit* je od samega začetka delovala tudi lezbična pobuda, *lezbična podskupina Lilit*. Aktivno delovanje lezbijk v okviru *Lilit* ter sistematična obdelava lezbične tematike, ki se je odražala tudi v organizaciji javnih prireditev (od 30 večerov *Lilit* so bili trije izrecno lezbični), pa tudi aktivni angažma lezbijk znotraj *Magnusa*, dajejo podlago za ugotovitev, da lahko začetek neformalnega lezbičnega gibanja mirno postavimo že v leto 1984. Od takrat naprej je namreč potekala občasna, a sistematična, javno deklarirana dejavnost na področju socializacije in kulture lezbištva.³¹

Avgusta 1984 je *Teleks* objavil pismo bralke Roni, ki je zapisala, da se je že zgodaj zaljubljala v dekleta, obenem pa je javno pozvala fante in dekleta, naj se ji pridružijo v parku nasproti glavne postaje v Ljubljani, češ »ni prijetno biti v družbi brez družbe ... Upam, da ne bom obsedela sama.«³² Pozneje se je skupina žensk, zbrana okrog Roni, sestajala v gostišču *Rio*. Med mejnike lezbičnega delovanja od leta 1984 spada vrsta javnih kulturnih prireditev, na primer predvajanje lezbičnih filmov v *Galeriji Škuc* v okviru festivalov *Magnus* (*Grenke solze Petre von Kant* R. W. Fassbinderja, filmi novega ženskega vala itd.), razstava fotografij *Obscene ženske* avstrijske umetnice Kriste Beinstein, predavanja s predstavitvijo položaja lezbijk v Nemčiji (Barbara Martin), Švici, na Nizozemskem (Anja Kornstra) in v Veliki Britaniji. Tridesetega maja 1985 je bil prvi samostojni sestanek lezbične podskupine, ki je sprejela tudi program. Junija 1985 je bil drugi sestanek v gostišču *Rio*.³³ Junija 1985 so se lezbične aktivistke udeležile *Parade ponosa* na Nizozemskem in se na poti domov ustavile še na mednarodni konferenci *ILGA* (*International Lesbian and Gay Association*) v Kölnu, kjer so lezbični del *Lilita* včlanile v *ILGA*. Že naslednje leto so se udeležile prve vzhodnoevropske, 'ilegalne' konference *ILGA* v Budimpešti na Madžarskem.

Predstavnica lezbične podskupine *Lilit* Suzana Tratnik se je leta 1986 udeležila osme mednarodne lezbične konference *ILIS* v Ženevi in o svoji udeležbi poročala na javnem predavanju. Na pamfletih so se objavljali klasični teksti iz lezbične teorije, od *Radicalesbians*, prek Rite Mae Brown, Alice Schwarzner, do Charlotte Bunch. Temeljna lezbična besedila so bila nato leta 1985 objavljena v *Krtovem* zborniku »O ženski in ženskem gibanju«,³⁴ ki velja za prvo prevodno delo lezbičnega aktivizma v slovenskem jeziku.

Odcepitev lezbijk

Lezbična podskupina, ki je delovala znotraj skupine *Lilit*, se je julija 1987 formalno osamosvojila v *lezbično sekcijo LL – Lezbično Lilit*.³⁵ Prvi javni projekt *LL* je bila legendarna priloga

²⁹ O moških reakcijah na prepoved vstopa krožijo različne anekdote, najbolj znani pa sta tista o glasbenem kritiku iz Ljubljane, ki je iz jeze zagnal stol v steno, ter 'afera metla', o Mariborčanu, ki je demonstrativno prelomil metlo in jo hotel uporabiti za pretep.

³⁰ Mojca Dobnikar, Zgodovina ženskih skupin.

³¹ Suzana Tratnik, Nataša S. Segan, L: Zbornik o lezbičnem gibanju na Slovenskem. Ljubljana 1995.

³² Roni. Pisma bralcev. *Teleks*, 9. 8. 1984.

³³ Tratnik in Segan, 1995, str. 158. Program lezbične podskupine *Lilit* je zajemal izid lezbičnega biltena, zbiranje tujega lezbičnega tiska, zbiranje in prevajanje literature ipd.

³⁴ Zbornik je uredila Mojca Dobnikar, prinesel je lezbične tekste: Rita Mae Brown in Charlotte Bunch, *Kaj bi morala vedeti usaka lezbijka*; Sue Cartledge in Susan Hemmings, *Kako smo postale lezbijke*; Martha Shelley, *Zapiski radikalne lezbijke*; Ti-Grace Atkinson, Kate Millet.

³⁵ Kratica *LL* pomeni okrajšavo za 'Lezbično Lilit'; na ustanovnem sestanku *LL* so bile udeležene Erika, Suzana, Nataša, Roni, Davorka, Marjeta in Silva (ust. inf. N.S.).

³⁶ Mladina, 30. 10. 1987.

³⁷ Vlasta Jalušič, 2002, 50.

³⁸ Enako so se lezbičnim vprašanjem namenoma izognile tudi nerazkrite lezbijke. Izmed štirinajstih intervjuvank v zborniku *Kako smo hodile v feministično gimnazijsko*, sta le dve deklarirani lezbijki, čeravno bi lahko govorili o najmanj šestih.

³⁹ Marina Gržinič, Uvodnik. Viks štev. 1, 1983.

⁴⁰ Vlasta Jalušič, 2002, str. 54.

Mladine »Ljubimo ženske«.³⁶ Decembra 1987 sta na prvem jugoslovanskem feminističnem srečanju, ki je bilo organizirano v Ljubljani, Suzana Tratnik in Nataša Sukič predstavili programske vsebine lezbične sekcije *LL* in njen manifest. Januarja 1988 lezbična sekcija *LL* preide pod okrilje društva *Škuc* kot avtonomna *Sekcija Škuc-LL*, kjer deluje še danes.

Medtem ko so bile feministke tudi v določenih segmentih *novih družbenih gibanj* potisnjene na rob in depolitizirane, so bile lezbijke še bolj ekstremna kategorija. Identiteta feministke je bila problematična, označena kot sovražna moškim, separatična in škodljiva; v napadih nanjo so jo enačili z lezbištvom.

Lezbištvo se je uporabljalo kot psovka za feministke.³⁷ Razcep med feminističnim in lezbičnim gibanjem je bil posledica nelagodja, odklanjanja lezbičnih tem in vzpostavljanja razločne distance do lezbištva iz strahu pred negativnimi reakcijami in zavračanjem. Za ceno ohranjanja feminističnih ciljev in da bi se izognili stigmatizaciji se je bilo nelezbičnim feministkam pogosto treba odreči lezbičnim tematikam.³⁸

Nereflektirano: homo emancipacija

Teme identitetnih politik so v osemdesetih letih postale politično relevantne. Politika ni več ekskluzivna domena osvajanja oblasti, političnih programov in frakcijskih bojev vladajočega razreda, temveč postane osvojeno, prilaščeno bojno polje partikularnih, odpadniških in stigmatiziranih diskurzov po načelu *»osebno je politično«*. V procesih redefinicije državljanstva, na katerem temeljijo državljanski status, stopnja državljanske aktivnosti, družbene participacije in nazadnje načelo enakopravnosti, je bila moška in ženska homoseksualnost vroča tema, ki je temeljno preoblikovala politično in družbeno agendo osemdesetih ne le v Sloveniji, temveč je razburjala javnost in politične vrhove v celotni Jugoslaviji. Ključno je, da so *nova družbena gibanja* vpeljala tudi tiste marginalizirane identitetne politike, katerih akterji niso bili družbeno sprejemljivi – recimo *različne oblike seksualnosti, ki so deviantne za družbeno 'normalnost'*³⁹ – vendar so v zaledju širšega gibanja našli določeno mero solidarne podpore.

Vendar tako, kot jih je sprva sprejelo pod svoje okrilje, jih je pozneje tudi odrinilo. Homoseksualnost je bila *»hudičeva preizkušnja«* ne le feminizma, temveč *novih družbenih gibanj* na splošno. Zahteva po priznanju je številna družbena gibanja tako zelo homogenizirala, da so podlegla težnji po nacionalnem priznanju, pri čemer pa so se porajale nove margine. Tako so navsezadnje geji in lezbijke v tranzicijskem rojevanju homogenizirane nacionalne identitete obviseli zunaj paradigme *»svetosti družine«* kot *»naravnega subjekta«* družbe⁴⁰ in so še danes daleč zunaj dosega nacionalnih interesov, ustavne in zakonske enakosti, javnih struktur in družbene skrbi za manjšine.

Uvodoma sem zapisala, da me žene zanimanje o tem, kakšna je bila refleksija intelektualnih krogov ČKZ na tedanje trende gejevskega gibanja in feminizma. Burno alternativno, subkulturalno in civilnodružbeno dogajanje, v katerem je dozorela stopnja smelosti in poguma za javno izpostavljeno, organizirano delovanje seksualnih manjšin, pa ni pustilo vidnih sledi v uredniški politiki ČKZ. Po pregledu sočasnih letnikov lahko povzamem, da odzivnosti na homoseksualno tematiko ni bilo – čeprav se gibljemo v letu 1984, ki velja za začetek gejevskega in lezbičnega

gibanja v Sloveniji, pa tudi za prvo organizirano gejevsko in lezbično gibanje v tedanji *SFRJ* in vsej vzhodni Evropi, in čeprav so drugod v javnem in medijskem prostoru tovrstne refleksije ravno v tem obdobju močno narasle. Javne medijske obravnave ali omembe homoseksualnosti so se v sedemdesetih čedalje bolj zgoščevale, v osemdesetih pa so naravnost eksplodirale.⁴¹ Razlika je bila očitna predvsem v prisotnosti homoseksualnosti v množičnih medijih: poleg rednih prispevkov v *Teleksu*, *Mladini* in *Tribuni* objave najdemo tudi v dnevnem časopisju in drugod. Ne pa tudi v *ČKZ*.

Homoseksualnost v publicističnem prostoru, kot ga je zastavil *ČKZ*, v času, ko so bila dogajanja na vrhuncu, ne obstaja. V zgornjih poglavjih orisan razvoj gejevskega in lezbičnega gibanja ilustrira vso njegovo intenzivnost, ostro družbeno kritiko in alternativno, subkulturno pozicijo, jasna programska stališča ter zlasti pojav popolnoma novih, avtonomnih in suverenih diskurzov seksualnih manjšin, ki jih pred tem ni bilo. Zato je kontrast s popolno praznino v sočasnih letnikih *ČKZ* toliko bolj osupljiv.

Ničelna stopnja odzivnosti ob sočasni živahni diskusiji odraža svojevrsten izolacionizem. Tega ne moremo razumeti kot posledico teoretične šibkosti, pomanjkanja teorij o homoseksualnosti in lezbištvu ali ustreznega referenčnega okvira. Opraviti imamo z neodzivnostjo ter drugačno interesno usmeritvijo, ki kaže na selektivni pristop. Odsotnost homoseksualne tematike v *ČKZ* lahko razumemo kot simptom stigmatizacije; selektivnost in izključevalnost vodita v konceptualne pomanjkljivosti, pristranskost in zmanjšano objektivnost. Če je bil tudi *ČKZ* del širšega civilnodružbenega vrenja, potem popolni molk o homoseksualnosti odstira dodatno dimenzijo: gejevsko gibanje očitno ni bilo enakovredno vpeto v del *novih družbenih gibanj*, nelagodje, ki ga je porajala (homo)seksualnost, pa se je odražalo tudi v obliki ignorance.

Odnos do homoseksualnosti se večinoma oblikuje iz reprezentacijskih praks, ki jih javnosti ponujajo mediji, državne institucije in centri s širokim dostopom do javnega prostora.⁴² Molke o homoseksualnosti in lezbištvu je v *ČKZ* obstajal tako rekoč vse do objave prvega bloka lezbičnih in gejevskih študij v tej reviji, to je do leta 1995.⁴³ Prvemu bloku so sledili še trije.⁴⁴ Ravno *ČKZ* je bil od sredine devetdesetih let tisti, ki je odprl vrata vprašanjem homoseksualnosti ter lansiral gejevske in lezbične študije v akademski kontekst v Sloveniji.

Gejevske, lezbične in seksualne teme se nemalokrat znajdejo v nemilosti tudi zaradi levičarskega sovraštva do organiziranja na ravni identitete, čemur Duberman pravi »horda čemernih, korektnih strejtlevičarjev, ki objokujejo iztirjenje razrednega boja« zaradi »trivialnih terapij 'izmišljenih' identitetnih politik«.⁴⁵ Mnogi na levisi menijo, da so seks, seksualnost in spol neresne teme, luksuz privilegiranih ali izguba časa; ta vprašanja skušajo potisniti v zasebnost. Homofobični levičarji na homoseksualnost gledajo kot na obliko meščanske dekadence, skeptični so do vsega, kar vključuje seksualne prakse. Bojazen pred tveganjem, da bi bili tudi sami označeni za geje in lezbijke, s katero se pogosto soočajo heteroseksualci, zna biti zelo ogrožajoča.⁴⁶ Tudi za alternativne, progresivne in celo radikalne kroge.

Vendar pa refleksije spolov, seksualnosti in subkulturne estetike najdemo v grafični opremi *ČKZ*. Eden takih je reprodukcija umetniškega dela *Typische Vertikalklitterung als Darstellung*

⁴¹ Nataša Velikonja, Glej jih, odhajajoče. Reprezentacije homoseksualnosti v javnem prostoru v Sloveniji. *ČKZ* 202–203, 2001, str. 395; glej: Nataša Velikonja, Izbrana bibliografija literature z gejevsko in lezbično tematiko 1900–2000. Ljubljana 2000.

⁴² Nataša Velikonja, 2001, str. 396.

⁴³ *ČKZ* šte. 177, 1995. Gejevske in lezbične študije (uredila Nataša Velikonja). Glavni urednik *ČKZ* je bil Darij Zadnikar.

⁴⁴ *ČKZ* šte. 185, 1997. Nelagodje doma: homoseksualnost na ulici (uredila Nataša Velikonja); *ČKZ* šte. 202–203, 2001. Zgodovina spolov (uredila Nataša Velikonja); *ČKZ* šte. 229–230, 2007. Lezbična gverila (uredila Tatjana Greif).

⁴⁵ Liz Highleyman, Radikalni geji in lezbijke ali gejevski in lezbični radikalcji? *Lesbo* 21–22, 2005, 88–89.

⁴⁶ Liz Highleyman, 2005, 89.

⁴⁷ Fotomontaža (37.1 x 1 cm), Grafična zbirka Kunsthaus Zürich.

⁴⁸ ČKZ štev. 68, 1984, 24.

⁴⁹ J. Z., Podobe v tej številki, ČKZ 61, 1983.

⁵⁰ ČKZ štev. 71–72, 1984, 87–95 in ČKZ štev. 73–74, 1985, 113–120.

⁵¹ Frauenoffensive, München 1976.

⁵² ČKZ štev. 67, 1984, 19–20.

⁵³ ČKZ 81–82, 1985, 51–72.

⁵⁴ Glej op. 23.

des Dada Baargeld, 1920,⁴⁷ katerega avtor je nemški dadaistični pesnik in slikar Johannes Theodor Baargeld.⁴⁸ Podoba, ki je v objavi nepopolno podnaslovljena, ženskega torza z moško glavo je fotomontaža antičnega kipa miloške Venere, ki jo dopolnjuje umetnikov avtoportret, tako da spolna transgresija ustvarja »tipično vertikalno zmešnjavo«. Omenjam tudi ČKZ štev. 61 (1983), opremljen s fotografijami in grafikami iz knjige *La rivolta dello stile*, ki je izšla ob začetku srečanju mladinskih subkultur in alternativne kulture septembra 1983 v Rimu z naslovom »*I love you, fuck you*«. Tedaj je rimski časnik *La Repubblica* srečanje bombastično napovedoval z naslovom »*Arrivano i punk, anche da Lubiana*«. Ljubljansko ekipo so predstavljali Igor Vidmar, Dušan Mandič, Marina Gržinič in Pankrti.⁴⁹

Zanemarjeno: feminizem

Podobno kot vprašanja seksualnih subkultur, vendar ne v celoti, je zanemarjen tudi feministični vidik. Iz nabora pregledanih arhivskih števil *ČKZ* najdemo zgolj tri prispevke, ki jih lahko uvrstimo v kontekst feministične kritike. Omeniti želim prispevek *Prisiljene v bolezen: Ženske in medicina v poznem 19. in zgodnjem 20. stoletju* Barbare Ehrenreich in Deidre English.⁵⁰ Besedilo je v slovenščino prevedla Metoda Cevc, ki je napisala tudi kratko spremno besedo. Takšen izbor utemeljujem z dejstvom, da je v celotnem spektru analiziranih objav ta članek primer zgodnje, levičarske feministične teorije, ženskih in feminističnih študij, ki so na Zahodu v sedemdesetih in osemdesetih letih doživljale velik razcvet. Prevedena poglavja so pomemben prispevek na področju revizije historičnega, medicinskega in psihiatričnega statusa žensk ter zahtev po demedikalizaciji spolov. Prinašajo izsledke raziskave ideologije bolezni kot instrumenta zatiranja žensk v 19. in 20. stoletju v ZDA. Nemška izdaja *Zur Krankheit Gezwungen*⁵¹ je verzija izvornika iz leta 1973, *Complaints and Disorders: The Sexual Politics of Sickness*, ki je nadaljevanje njunega »underground bestsellerja« *Witches, Midwives and Nurses* iz leta 1970. Analiza tradicionalnega seksizma v ameriški medicini na prehodu iz 19. v 20. stoletje, ko vse šibkejšo religiozno moralno argumentiranje, s katerim so ženske disciplinirali znotraj družine in zunaj javne sfere, nadomesti nič manj rasistična biomedicinska argumentacija, vse od Hipokratove definicije ženske kot »šibkejšega spola«.

Poleg tega najdemo v opazovanih treh letnikih tudi dva prispevka o ekonomskem izkoriščanju žensk. Prvi je članek Sigrid Pohl *Mezdna diskriminacija žensk: Feministična razmišljanja k Marxovi teoriji vrednosti*.⁵² Članek je iz *Das Argument* prevedla Vlasta Jalušič. Drugi pa je prispevek Maje Košak z naslovom *Industrija in ženske v deželah v razvoju*.⁵³ Ta sestavka sta tudi sicer v trendu, ki ga je uredništvo *ČKZ* sledilo med letoma 1983 in 1985, ko je v interesni sferi uredniške politike očitno prevladovala neomarksistična teorija ekonomskih odnosov, položaja delavstva, produkcijskih razmerij in analize kapitalizma. Nesorazmerno velik delež prispevkov sledi ravno tej tematiki. Vse druge objave iz časovnega razpona 1983–1985 predstavljajo raznovrstne teme in predstavljajo različne avtorske pristope, pri čemer je bila feministična perspektiva vidno zanemarjena. To je nelogično, zlasti ker vemo, da so bile nekatere izmed pobudnic novega vala feminističnega gibanja tudi sodelavke *ČKZ* in celo članice uredništva.⁵⁴

Subverzija seksualnega

A kaj bi to. Osemdeseta so bila vendar polna »deviantnega« seksualnega naboja. *Scena v Ljubljani je bila blazno alter, nova družbena gibanja na vrhuncu, Borghesia šokira s homoerotičnimi videospoti, tipi so furali usnje, z mejkapom in podvezicami pohujševali meščanstvo, Tom of Finland je kult, Tožibabe razsuvajo mit o ženskih starletah, lilitke in lezbijke pa tabuje o ženskem seksu in tipologiji orgazma.*⁵⁵ Naj torej namesto zaključka navedem »Mladega zapornika« legendarne *Borghesie*, ob katerem zamrznejo seksualno higienski leve in desne politike tega sveta:

bog govori

domovina govori

partija govori

mati govori

ljubezen govori

mi se šlatamo

(hommage á J. Genet).